

İmgeler ve Ötekileştirme: Cadılar, Yerliler, Avrupalılar

Z. Nilüfer Nahya

Dr., Etnoloji (Bağımsız Araştırmacı)

Öz

İmge, ötekileştirmeleri ve benzeştirmeleri kapsayan bir düşünce dünyasıdır. Kopya, benzerlik, betimleme, portre çizme ve hayal etme anlamlarına sahip olan imge, görsel ve düşünsel öğelerden beslenir. İmgeler, aynı zamanda damgalamaya varabilecek denli toplumsal ve kültürel de. Bu nedenle imge konusu, iç/öz ve dış tanımlama gibi kimlik bileşenleri kapsamında, daha da detaylandırılırsa ötekileştirme, ayrıştırma, farklılaştırma gibi eylemler çerçevesinde incelenebilir. Bu çalışma, konuyu, Avrupa'nın kötülük ve kötülere ilişkin düşünceleri bağlamında somutlaştırdıkları cadılar ve cadılık imgeleri ile Yeni Dünya'nın yerli halklarının görünüş, inanç ve yaşam biçimleri arasında çatışan ve aynı zamanda çakışan noktalar üzerinden ele almaktadır. Avrupalıların zihinlerindeki imgelerle, karşılaştıkları yerliler arasında imgesel bir analogi ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma Yeni Dünya'nın [yeniden] keşfi ile birçok farklı yerli halkla karşılaşan Avrupalıların hafızlarındaki imgeler üzerinden, farklı olan(lar)ın ötekileştirilmesini imgeler dünyası üzerinden "okumaktadır".

Anahtar Kelimeler

İmge, öteki, ötekileştirme, Avrupalılar.

Giriş

İmgeler, ötekileştirmeleri ve benzeştirmeleri kapsayan bir düşünce dünyasıdır. Kopya, benzerlik, betimleme, portre çizme ve hayal etme anlamlarına sahip olan imge (Lat. *imago*) görsel ve düşünsel öğelerden beslenir.¹ Resimlerden haritalara, rüyalardan manzaralara, anılardan stereotiplere kadar oldukça geniş bir yelpazeye sahip olan imgeyi, hayatın birçok safhasıyla ilgili, kimi zaman diyakronik kimi zaman da senkronik özelliklere sahip, değişken ve “geniş bir aile” (Mitchell 1986, 9) olarak düşünmek gerekir. İmgeler, damgalamaya (stigmatizasyon) varabilecek denli toplumsal ve kültürelirdir de.² Bu nedenle imge konusunu kimlik bileşenleri kapsamında iç/öz ve dış tanımlama, daha da detaylandırılırsa ötekileştirme, ayırıştırma, farklılaştırma gibi eylemler çerçevesinde ele almak sıra dışı bir birleşim olmayacaktır.

Bu bağlamda bu çalışma Yeni Dünya'nın [yeniden] keşfi ile birçok farklı yerli halkla karşılaşan Avrupalıların hafızlarındaki imgelere bakarak, farklı olan(lar)ın ötekileştirilmesini imgeler dünyası üzerinden okumaktadır.³ Avrupa'nın kötülük ve kötülere ilişkin düşünceleri bağlamında somutlaştırdıkları cadılar ve cadılık imgeleri ile Yeni Dünya'nın yerli halklarının görünüş, inanç ve yaşam biçimleri arasında çatışan ve aynı zamanda çakışan noktalar bulunmaktadır. Avrupalıların zihinlerindeki imgelerle, karşılaştıkları yerliler arasında imgesel bir analogi ortaya çıkmaktadır. Böyle bir perspektif, yerlilerin, farklılaştırılmasının ve bir Öteki olarak kabulünün yolunun açılmasına da katkı sağlamaktadır. Bu çalışmanın temel amacı Avrupa'nın cadı imgeleriyle yerliler arasındaki bu bağlantıları ifade etmek ve bu yönde karşılaştırmalar yapmaktır. Ancak bu çerçevede esasen tarihsel bir betimleme yapmaktan ziyade, toplumsal ilişkiler ve kültürel farklılıklar göz önüne alınmakta ve değerlendirmelerde sosyal antropolojinin perspektifi kullanılmaktadır.

Antropoloji alanındaki çalışmalar, doğrudan imgeye ilişkin olmasa da, sanıldığından daha fazla olan imgebilim kapsamındaki çalışmalar, sanattan, popüler kültüre ve milliyetçiliğe kadar geniş bir yelpazeye sahiptir.⁴ Bu çalışmalarda ağırlık, gezi yazıları (örn. Kutlu 2005), sanat (örn. And 1999), edebiyat (özellikle karşılaştırmalı edebiyat) (bk. Gültekin 2006), tarih (örn. Kumrular, der. 2005) ve psikoloji (örn. Steele vd. 2002) alanlarındadır.⁵ İmge çalışmalarındaki temel hedef, imgenin, toplumsal belleğin bir dışa vurum şekli olduğu

¹ İmge'nin anlamı ve içeriği için bk. Atakay (2004, 72) ve yanı sıra Latince-İngilizce Sözlük, *Imago*, <http://arts.cuhk.edu.hk/Lexis/Latin/>, erişim tarihi, Nisan 2007; English Word Information, *Imag-*, *imagi*, http://www.wordinfo.info/words/index/info/view_unit/2882/ erişim tarihi, Nisan 2007.

² Sosyal damgalama için bk. Goffman (1963) ve Dovidio vd. (2000).

³ Bu yazı, temelini oluşturan metin, bir grup üniversite öğrencisinin AB imgesinden yola çıkarak, imgenin [yeniden] üretilişini anlamaya çalışan doktora tezimin kavramsal çerçevesidir (Nahya 2010).

⁴ İmgebilimin birçok tanımı ve açıklaması olmasına rağmen, imgeleme ve ötekileştirmeyle ilişkin bu çalışmada Ammosy ve Pierrot'nun açıklaması tercih edilmiştir. Buna göre imgebilim, “bir toplumun kendini görme ve başkasını hayal ederek görme değişkenliğini inceler” (akt. Ulağlı 2006, 27)

⁵ Disiplinlerarası imge çalışmaları için ayrıca bk. Ulağlı (2006).

düşüncesinden hareketle, imgenin, toplumsal ve kültürel olayların, sanata, edebiyata ve düşünce sistemlerine yansımaları araştırılmaktadır (bk. Ulağlı 2006).

O halde imge, bir halkın veya bir grubun başka bir ya da daha fazla halk veya grup hakkındaki, soyut ve somut, tüm fikir, hayal ve yargılarını içeren, gücünü toplumsal bellekten alan ve sosyo-kültürel yansımaları bulunan, bir düşünme biçimi olarak tanımlanabilir. İmge çalışmalarını içeren imgebilim, “Öteki”ye karşı duyulan merakın giderilmesi işlevinde kendini göstermektedir. Yanı sıra ulusal önyargı ve stereotiplerin kökenini, sürecini ve işlevini tanımlamak; bunları açığa çıkarmak; analiz etmek ve insanların, bunun farkında olmasını sağlamak da imgebilimin amaçları arasında sayılır (Beller 2007, 11). Dolayısıyla imge çalışmaları geçmişe ya da günümüze dair herhangi bir döneme ya da duruma yönelebilmektedir.

İmgenin (ve imgelemenin) güncelliği kadar da tarihsel bir süreç olduğu ayrıntısı, hem imgedeki tarihsel geçmişi hem de tarihteki imgeleri düşündürmektedir. Böylece bazı imgeler, tarihsel bir geçmişe sahip olabildiği gibi tarih içindeki imgeleri bulmak da mümkündür. Bu yönden tarih, farklı imgelere ve birçok da Öteki’ye sahiptir.

“Öte(de)ki”

Son yılların gözde adlandırması, sosyal antropoloji çalışmalarının temel sorunsalı ve bazen çıkmazı, toplumsal ve siyasal ilişkilerin kimi zaman belirleyicisi olan “Öteki” kavramının, kimi ifade ettiği kadar kimleri nasıl ifade ettiği de önemlidir. Türkçede kullandığımız “Öteki”, “öte” kelimesinden türemiştir ve “iki şeyden, konuşulmakta veya göz önünde tutulmakta olandan geride kalan” olarak tanımlanmaktadır (TS 1969, 586). Birçok anlama sahip olan “öte” ise “(1) konuşanın, temel olarak aldığı bir şeyden daha uzak olan yer veya şey; (2) bir şeyin, arkadan gelen kısmı; (3) öbür yan; (4) sıfat olarak ise konuşana göre uzakta kalan”dır (TS 1969, 586). Buna göre Türkçede, antropolojik manada “biz’den olmayan insanlar” (Aydın 2003, 661) olarak isimlendirilen “Öteki”, sıfat ya da zamir halleriyle de bu düşüncenin kültürel yönünü işaret etmektedir. Uzaklık, gerilik, arkadalık, bu kelimenin en önemli bileşenleridir ve beraberinde anlamsal olarak bir mesafeyi ifade etmektedir.

Birçok Avrupa dilinin kökenini oluşturan Latince de ise “Öteki” için *alius* (*alia* ve *aliud*) kelimesi kullanılmaktadır. Kelimenin en dikkat çekici yönü, İngilizcedeki *alien* (“yabancı”) kelimesinin kökeni olmasıdır. Bir diğer Latince “Öteki” kelimesi ise *ceterus*’tur ve “kalan (öteki)” anlamına gelmektedir. Romalı olmayanları belirten bir başka “Öteki” kelimesi de, bugün dahi bu ötekilik mirasını sürdüren *barbaria*’dır. Yunancadaki *allos* (*άλλος*) kelimesi ise Latincedeki *alius* kelimesiyle aynı anlamdadır. *Allos* ve *alius* kelimelerinin ortak özelliği zıtlarının *idem* (Lat.) ve *idios* (Yun. *ιδιος*) yani “aynı” kelimesi olmasıdır. Dolayısıyla Avrupa’yı derinden etkileyen bu kültürler açısından “Öteki”, aynı zamanda keskin bir farklılığı ifade etmektedir. Türkçedeki “Öteki” kelimesi ise Latince *ceterus*’a (İng. *the rest*) yani “geri kalan”a daha yakındır.

Özetle “Öteki”, bir ya da daha fazla kişi, kültür ya da toplum tarafından, geçmiş veya güncel ilişkiler referans alınarak, dikey (sınıfsal) ya da yatay (etnik vb.) olarak farklılaştırılmış ve ayrıştırılmış olan, kişi, grup, sınıf, halk vb. şeklinde tanımlanabilir. Az önce de görüldüğü gibi “Öteki” kavramının farklı dillerdeki etimolojisi, içerik olarak dahi, toplumsal farklılıkları yansıtabilmektedir. “Öteki” kavramının derinliklerine inmek

Ötekileştirmeyi Düşünmek

elbette mümkündür; ancak etimolojik irdelemede de görüldüğü gibi, “Ötekinin/Ötekilerin” belirlenmesindeki esas unsur, durumun eylemsel yani toplumsal boyutundadır; bu da ötekileştirmedir. Konuyu toplumsal boyuta çeken ve imge ile buluşturan nokta da budur.

Wilkinson ve Kitzinger (1996, 27-28), eğer bir *konu* olarak ötekileştirme sürecini kavramazsak, onu “kendi araştırma ve yazılarımızda eleştirmeksizin yeniden üreteceğimiz riski” bulunacağını hatırlatmaktadır. Buna karşılık –Ötekilik yerine– ötekileştirmeye odaklanıldığında, ötekileştirmenin nasıl yapıldığının ya da yapılamadığının, nasıl kuvvetlendirildiğinin ve zayıflatıldığının yollarını keşfederek, “onun bunaltıcı söylemini” engelleme imkânı elde edilmektedir.

“Ben” (“biz”) ve “Öteki” kutupları bağlamında konumlandırılan “Öteki”, en temel noktada bir farklılaştırma eyleminin sonucudur. Ötekileştirme, bir süreç ve durum olarak, farklılaştırma ve ayrıştırma düşüncesinde bir imge yaratmaktadır. Bu imge, yargıları içeren, kimi zaman aşırı bir olumsuzlukla önyargılar, stereotipler ve kimi zaman damgalama şeklinde karşımıza çıkabilen, olumlu olarak da benzeştiren (fakat aynı veya tek yapamayabilen) bir düşünme ve algı biçimidir. Çünkü önyargı bir düşünüş şeklidir. Buna karşılık imge, bu önyargının oluşturduğu algısal ve sunumsal bir tepkidir. Önyargı sadece düşünsel ve pasif bir eylem iken, dışı vurulması ve bunun üzerinden bir kimlik inşa edilmesi ise imgedir (Ulağlı 2006, 104).

Bir başka ifadeyle bir ya da birkaç kişiyi, grubu, etniyi ya da ulusu dışarıda bırakmak, bir mesafeyi korumak için uzaklaştırmak ve farklılaştırmak amacıyla, birçok halk, grup veya toplum, kendilerinden olmayanlar şeklinde tanımladıkları hakkında, çeşitli klişeler ve yargılar üretmektedir. Bu yargıların üretiminde “Ben” (ya da “Biz”) ögesinin içeriği önemli yer tutar. Çünkü “Öteki” olana yaklaşım ve bunun biçimi “Ben” ögesinin kendisinden kaynaklanır. Yani ötekileştirme, “Ben”in düşündüğü biçimde gerçekleşir ve “Ben”, kendi imgeler dünyasıyla karşısındakini ötekileştirir. Örneğin Antik Yunan uygarlığında, tüm insanlık iki seçkin ve karşıt kategoriye ayrılmıştır. “Yunanlılar” ve “barbarlar” karşıtlığı şeklinde oluşturulan tutum, çelişkili değilse de geniş kapsamlı ve karşılıklı olarak seçkin idi (Cartledge 1993, 11) ve genel yapı açısından da, bu farklar, *doğal* kabul ediliyordu (Schnapper 2005 [1998], 36). Bu “doğallık” elbette Yunanlıların hafızasındaydı.

Tarihin en büyük ve en güçlü imparatorluklarından birini kurmuş olan Romalılar için durum, Yunanlılarınkinden ancak biraz farklıdır. “Yabancı” ve “Roma vatandaşı olmayan” anlamına gelen Latince *Peregrinus/Peregrina*, sadece özgür yabancılar için kullanılmaktaydı. 4. yüzyıl sonrasında ise Roma’dan uzaklaştırılan insanları tanımlamak için tercih edildi (Noy 2000, 1). İlerleyen yüzyıllarda Hristiyanlığın Roma tarafından kabulü dahi, “barbar” nitelendirmesini ortadan kaldırmadı; aksine Hristiyanlık, Romalılık kapsamında, İmparatorluk tarafından benimsense de, “medeni” ve “barbar” arasındaki fark sürdü (Jones 1971, 380).

Zaman zaman Kuzey Afrika kıyılarına ve Ön Asya’ya kadar ilerlemiş olan Yunan ve Roma kültürünün yayıldığı ve etkilediği Avrupa’nın, kendisi dışındaki dünyaya açılımı Doğu’nun keşfi ile hızla devam etmiştir. 14. ve 15. yüzyıllarda Akdeniz’i aşan tüccarlar,

Cadılar, Yerliler, Avrupalılar

kâşifler, maceraperestler ve misyonerler; zenginliklerin kaynağı olan topraklara geçtiler; Orta ve Uzak Doğu'yu ve Kuzey Afrika'yı daha yakından tanıdılar (Rietbergen 1998, 228). 15. yüzyıl, Avrupa imparatorluklarının yeni toprakları ve Yeni Dünya'yı keşfettiği ve yerleşmeye başladığı yüzyıl olarak tarihe geçti.

Avrupalılar, bu [yeniden] keşfettikleri Yeni Dünya içlerine ilerledikçe altın, yeşim gibi kıymetli taşlar ile patates, tütün ve kahve çekirdeği gibi sıra dışı besin maddelerinin yanı sıra, kendilerinden farklı görünümlere, yaşam şekillerine ve inançlara sahip insanlarla tanışmışlardır. Avrupalıların, bu Yeni Dünya halklarına davranışlarıysa günümüzde dahi konuşulan ve tartışılan bir konu olmuştur. Yaşananlara, imgeler penceresinden bakıldığında bu tartışmanın başka bir boyutu ortaya çıkmaktadır.

Avrupa tarihinde hayli uzun bir dönemi kapsayan, kötü ruhlar ve şeytan saldırısı iddiası, Avrupa'nın tarihi kadar hafızasına da yerleşmiş bir olaylar silsilesini doğurmuştur. Yaygın adıyla, "Cadı Avı" dönemi olarak bilinen Orta Çağın bu evresinde, dönemin Hristiyan teologları, şeytanı ve kötü ruhları⁶, görünümlerinden davranışlarına kadar tanımlama çabasına girmişlerdir. Veba gibi büyük salgın felaketleri ve büyük kayıplar verilen savaşlardan kaynaklanan olumsuz yaşam koşullarına bir sorumlu arama eğilimi bu teologları, kötülüğü hatta bizzat Şeytan'ı ve onun hizmetkârı olarak kabul edilen "cadıları" düşünmeye sevk etmiştir⁷. Bu da binlerce insanın cadılık suçlamasıyla mahkum edildiği Cadı Avı dönemini başlatmıştır (11-18.yy). Cadı folkloruna bakıldığında, onların köylerden ve şehirlerden uzakta düşünülmedikleri, gündelik hayatta bir köylü, çiftçi ve bazen asil bir insan olabildikleri görülmektedir. Cadılar, kendilerine herhangi bir saldırı yapıldığında karşılık verebilen ya da kıskandıkları veya zarar vermek istedikleri kişilere büyüler yapabilen insanlar olarak düşünülmüştür.⁸ Fiziksel olarak da oldukça zor eylemleri yapabilmekteydiler: uçabilirler, hayvanlara dönüşürler, çocukları kaçıırır, öldürür ve yerler (bk. Henningsen 1997, 843). Yedi yüzyıl süresince Avrupa'da cadılar, kötülükle ve şeytanla doğrudan bağlantılandırılmış ve yerel halktan din adamı sınıfına kadar geniş çaplı bir korku ve öfkenin merkezinde olmuştur.

Cadı avının en yoğun yaşandığı dönem, Avrupalıların, Amerika, Afrika, Asya ve Avustralya'daki yerlilerle karşılaştıkları ve bu topraklarda koloniler kurmaya başladıkları

⁶ Bu kelime Türkçeye "cinli" olarak çevriliyorsa da İslam'daki *cin* anlayışı ile Hristiyanlıktaki "demon" yani kötü ruhlar arasında varlıksal bir tanımlama farkı bulunmaktadır. Bu sebeple "demon" için "kötü ruh" karşılığını kullanmanın düşünsel farkı daha sağlıklı vurgulamak açısından daha doğru olacağını düşünüyorum.

⁷ 14.yüzyıl sonu ve 15.yüzyıl başı Avrupa için felaketler dönemidir. Açlık Avrupa'nın her yerinde yaşanmaktadır. Asya'da sıkça görülen vebayı Moğolların Cenevizlilere bulaştırmasıyla (ki bu bir savaş taktiği olarak uygulanmıştır) Avrupa, "Kara Ölüm" ile karşılaştı ve nüfusunun büyük bir bölümünü kaybetti. 1340'da 79 milyona yaklaşan nüfus, 1347 sonrasındaki veba salgını ve açlığın ardından 1400 yılında 55 milyona düşmüş; ancak 1500'te 75 milyona ulaşmıştır (Fontana 2003, 69). Dolayısıyla bu felaketler Avrupa'nın birçok yerinde gerçek bir travma yaratmıştır. Toplum dindarlaşmış, yer yer ayaklanmalar görülmüş ve şiddet olayları artmıştır. Yaşanan olaylar için bk. Davies 2006 [1996], 436-440.

⁸ Bu suçlamalar için örnek bir çalışma olarak bk. Gibson (2000).

dönemle kesişmektedir⁹ (15.yy-16.yy). Süreç içinde cadılık kapsamında gelişen cadı imgeleri, Avrupa'nın [yeniden] keşfettiği Yeni Dünya'nın yerli halklarının bazı özellikleriyle örtüşmektedir.¹⁰ Örneğin cadılara ilişkin inançların başında, onların, büyü yardımıyla kurt, kedi, fare gibi hayvanlara dönüşerek insanlara zarar verebildiği fikri gelir (Akın 2001, 249). Öte yandan hayvanlar ve insanlar arasındaki ilişki, Avrupalılar tarafından, belirli bir mesafenin korunduğu bir dünya düzeni olarak algılanmaktaydı. Öyle ki Protestan ve Katolik reformları öncesinde değiştirilene kadar, karnaval eğlencelerinde gerçekleştirilen canlandırmalarda, hayvanlarla insanlar yer değiştiriyor; atlar nalbant olup efendilerini nallıyor; öküz kasap olup insanı kesiyor; balıklar balıkçıları ve tavşanlar avcılarını kızartıp yiyordu (bk. Burke [1978] 1996). Böyle bir imgelemeye sahip Avrupalılar, ulaştıkları yeni kıtaların yerlileri arasındaki Şamanist inançlarla karşı karşıya gelmişlerdir. Farklı türlerine rastlansa da birçok Şamanist pratikte, Şaman, esrime töreni sırasında gizli bir dil, -çoğu zaman hayvan dili- kullanılır; bununla beraber hayvan dillerini anlar ve sağaltma veya kurban sunmak için yaptıkları ruhsal yolculuklarında hayvan ruhlarından yardım görürler¹¹ (Emiroğlu ve Kutlu 2003, 759). Ruhsal yolculuklar, cadılara özgü görülen en önemli özelliklerdendir. 16. ve 17. Yüzyılda bugünkü Kuzey İtalya ve çevresinde etkili olmuş ya da olduğu düşünülen bir grup olan *Benandanti* de trans ya da uyku halindeyken gezebiliyorlardı. Fakat onlara atfedilen özellikleri, cadıları yakalayabilmeleri, cezalandırabilmeleri ya da kovabilmeleri idi. Doğumları sırasında zorla dünyaya geldiklerine inanılan bu kişiler, folklorik olarak cadılara karşı olarak düşünülmüşse de, rüyalarda gezebilmeleri, cadıları ayırt edebilmeleri ve koruyucu pratikler uygulamaları nedeniyle Kilise tarafından yine bir tür cadı olarak nitelendirilmişlerdir.¹²

Bu imgesel örtüşürme ve kesişmeler, ormanlık alanlar açısından da sürdürülebilir. Düzlükler kadar ormanlık arazilerde de yaşayabilen Yeni Dünya insanların; ormanların, perilerin yaşadığı, cadıların bulunduğu tekinsiz alanlar olduğunu düşünen Avrupalıların aklındaki “tekin olmayan bölge ve insan” imgesiyle eşleşmeleri olasıdır.¹³ Ayrıca Şeytan'ı, çoğunlukla siyah ya da koyu renkli, zaman zaman da morumsu ya da sarımsı olarak tasvir eden ve de edebi analogilerinde onu ölümle, sapkınlarla, ayrılıkçılarla ve büyücülerle bütünleştiren (Russell 2001, 279) Avrupa imgesi, beyaz olmayan, siyah ya da sarı tenli ve büyü ile ilgilenen insanlarla karşılaşmıştır.¹⁴ Bununla beraber Avrupa düşüncesinde ve

⁹ Cadı Avı döneminin kronolojisi ve bölgesel detayları için bk. Levack (2006 [1987], 204-288).

¹⁰ Buna benzer bir konuda Özbudun (2002), farklı açılardan “Öteki”ni tanımaya çalışan Avrupalıların “sahip olduğu kadim kültürel dağarcığı kullanım tarzı”na odaklanmıştır.

¹¹ Özel olarak Kuzey ve Güney Amerika Şamanizmi için örnek olarak bk. Hultkrantz (1989) ve Levy (1994).

¹² Kuzey İtalya kadar çeşitli Slav halklarında da görülen *Benandanti* konusuna dair en kapsamlı araştırmayı, Engizisyon belgelerine dayanarak hazırladığı kitabında Carlo Ginzburg sunmaktadır. bk. Ginzburg [1983] 1992.

¹³ Avrupalılarda ormana dair inançlar için bir örnek olarak bk. Porteous (2002 [1928]).

¹⁴ Bu başlıklara ilişkin bilgi alınabilecek örnek bir çalışma olarak bk. Clastres (1992 [1980])

sanatında, “kötülerin efendisi Şeytan”, siyah ve iri olduğu kadar çıplak olarak gösterilmiş, çıplaklık günah ve ahlaksızlık olarak kabul edilmiş, Hristiyanlık öncesi inançlar ve bunlara mensup kişilerle özdeşleştirilmiş, kirlenmenin bir simgesi olmuş ve suçluları cezalandırmak için kullanılmıştır (Link 2003 [1995], 80 ve Duerr 1999 [1988]).

Bu olumsuz yargılara sahip Avrupalı kâşiflerin, çıplak ya da yarı çıplak yerlileri benzeştirebilecekleri akli unsurlar, haliyle kendi kültürlerinden bağımsız olmayacaktır. Şu halde Avrupalıların tanıştığı yerliler, yarı çıplak gezen, politeist, totemci, ak ve kara büyü ile ilgilenen kişilerdir ve kendilerinden farklı bir cinsellik anlayışına sahiptirler. Cinsellik, dönemin Avrupa’sı için önemli bir fenomendir. Cadılar, düzenledikleri ayinlerin sonunda ensest yasağını delen toplu seks törenleri düzenlemekle suçlanmışlardır. Bu önyargıyla Avrupalıların karşılaştığı Yeni Dünya’da ise yerliler, farklı cinsellik,¹⁵ aile ve akrabalık ilişkilerine sahiptirler.¹⁶

Son analogi ise yerlilerin yüzlerine, özel gün ya da dönemlerde çeşitli renklerde boyalar sürmeleri ve buna benzer geleneklere sahip olmaları üzerinden kurulabilir. Demonoloji literatürüne göre, Avrupa’nın cadıları, kaçırdıkları bebekleri öldürerek, uçabilmek amacıyla vücutlarına sürmek için kremler hazırlıyorlardı (Akın 2001, 257). Bu halde yüzlerini boyayan yerlilerin, Avrupalıların aklındaki olumsuz imgeyle örtüşmüş olması yine güçlü bir olasılıktır.

Ancak elbette ki Yeni Dünya yerlileri, Avrupa’nın kötülük ile analogik bir bağ kurma ihtimaline sahip ilk “Ötekileri” değildir. Keşifler çağı öncesinde de, diğer birçok kültürde olduğu gibi, Avrupa’nın birçok bölgesinde de “*kadim Ötekiler*” bulunuyordu. Bunların başında uzunca bir süre Yahudiler gelmiştir. Kimi zaman cüzzam hastalarıyla beraber kimi zaman da kendi başlarına hastalık, kıtlık ve kuraklık yaymakla suçlanmışlar ve özellikle bu bağlamda Kutsal Hafta içinde saldırılara uğramışlardır (bk. Ginzburg 2004 [1989], 63-86). Cadıların ayin günlerine Yahudilerin kutsal günü “Şabat” ve toplantı yerlerine “sinagog” denilmiş; cadılar da Yahudilerle aynı suçlamaya (kan iftirası) maruz bırakılmışlardır: Hristiyan çocuklarını kaçırap yemek.¹⁷ Yahudileri, yaklaşık altı yüzyıl boyunca, Avrupa’nın korkulu rüyası olan Türkler takip etmiştir. Reform dönemi sırasında Protestanlar için Papa ve Katolikler için Luther (ve diğer Protestan öncüler) kendilerince kötülüğün temsilcisi, hatta Şeytan ilan edilmişlerdir (bk. Russell 2001 [1986]).

¹⁵ Bu topluluklarda cinsellik anlayışına dair örnek bir çalışma olarak bk. Malinowski (1989 [1927])

¹⁶ Amerikan yerlilerinde aile ve akrabalık ilişkileri üzerine özet bir çalışma olarak bk. Miller (2004 [2002])

¹⁷ Yine enteresan bir tarihlendirmeye, Fontana (2003, 67-68), 11. yüzyıla kadar Avrupa’da bir Yahudi karşıtlığının bulunmadığını; onların bu yüzyıldaki zenginliklerinin, hükümdara yakınlıkları ve bu sebeple de vergi artışlarından sorumlu tutulmalarının anti-semitizme zemin hazırlamış olabileceğini aktarır. Bu düşmanca yaklaşımın yaygın kan iftirası suçlamalarına nasıl vardığını da kısaca özetler.

Cadı avı, Avrupa’da özellikle 17. yüzyıla beraber azalmaya başlamıştır. Bu yüzyıl aynı zamanda Yeni Dünya’nın kontrolünün Avrupa imparatorluklarına geçtiği, yerlilerin sindirildiği ve “farklı insanların” varlıklarının benimsendikleri de bir dönemdir. Cadılar ve yerliler arasındaki tüm bu benzerliklere rağmen cadı avı, Yeni Dünya yerlileri üzerinde Avrupa’daki kadar etkili olmamış; yerliler de cadılar olarak nitelendirilmemiştir. Ancak yerlilere yönelik, “vahşi” ve “ilkel” gibi adlandırma ve tanımlamalara bakıldığında, oldukça olumsuz imgelere maruz kaldıkları da açıktır. Peki sonuç ne olmuştur?

Yerlilerin ikinci hatta üçüncü sınıf varlıklar olarak nitelendirildiklerini, köleleştirildiklerini, kendi topraklarından sürüldüklerini, topraklarını savunurken öldürüldüklerini biliyoruz. Cadılar gibi kötülüğün baş sorumlusu ilan edilmeseler de iyi olarak kabul edilmedikleri, ötekileştirildikleri ve dışlanarak ciddi bir ayrıma tabi tutuldukları da bir gerçektir.¹⁸ Onlar, Avrupalıların hafızalarındaki imgelerle örtüşmeler de cadı değillerdir; ancak bu kez Öteki olarak damgalanırlar; “vahşi” ve “ilkel” olarak adlandırılırlar. Yeni Dünya, Avrupalılar için artık bir yaşam alanı olarak kabul edildiği ve egemen olunabilecek yeni bir coğrafya olduğu için, yok edilmek yerine özümsemiştir. Salgınlar, kıtlıklar ve yokluk, giderek yerini zenginliklere, besin çeşitliliğine ve yavaş yavaş bolluğa bıraktığı için mücadele edilmesi gereken kötüler dönüşmüş, geriye sadece köleler, “barbarlar” ve “vahşiler” kalmıştır.

18. yüzyıl sonuna gelindiğinde Avrupa, artık bu yeni coğrafyaları kendi sosyal hayatına katmıştır. Artık birçok freskte ve resimde, “kıtaların kraliçesi” ve “egemeni” olarak tasvir edilmekte, yanı sıra diğer kıtalara ve halklara da yer verilmektedir.¹⁹ Yeni Dünya’nın Avrupa dünyasına yansımaları, resimle sınırlı kalmamış, müzik²⁰, hayvanlar²¹ ve hatta mobilyalar²²

¹⁸ Yerlilerle cadılar arasındaki en önemli inançsal fark, cadı olarak suçlanan kişilerin Hristiyanlığı bilmesine rağmen kendilerini kötülüğe teslim etmiş olmaları; buna karşılık yerlilerin kurtuluşa ihtiyacı olduğunun düşünülmesidir. Ancak yerlilere ilişkin bu perspektif bile onları katliamlardan kurtarmamıştır. Amerikan yerlileri ve Hristiyanlıkla ilgili olarak bk. Rolling (2004 [2002], 121-138).

¹⁹ Bu bağlamda Giovanni Battista Tiepolo’nun Würzburg, Almanya’da yaptığı ünlü duvar freski, *Gezegen ve Kıtaların Alegorisi*’ne de bakılabilir. 1751-1753 yılları arasında yapılan resim, dünya üzerinde yükselen güneş olarak Apollon ve gezegenleri sembolize eden, çevresindeki tanrıçaları merkezinde gösteren ve dört tarafına da bilenen dört kıtayı -Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika- yerleştirmiş olan bir başyapıttır. Yüksek Rönesans resmi ve Tiepolo’nun sanat kariyeri açısından döneminin en önemli eserlerindedir. Bununla beraber “Kraliçe Avrupa”, Heinrich Bunting’in 1581 yılında yayınlanan *Forma Virginis* kitabında bulunan *Europa Prima Pars Terrae* haritasında İspanyol Kraliçesi şeklinde tasvir edilmiş Avrupa’dır (Wintle 1996).

²⁰ Örneğin Vivaldi’nin yeni keşfedilen *Moteczuma* operasında, İspanya’nın Meksika’yı işgali sırasında direnişiyi ün salan, Aztek İmparatorluğunun kralı II. Motecuhzoma (Montezuma veya Motezuma) (bk. Tsouras 2005) anlatılmaktadır.

²¹ Jan van Kesel’in resimlerinde baskın olan egzotik hayvan figürleri bu bağlamda güzel bir görsel örnektir. *Afrika Kıtası* (1672) adlı resmi, siyah insanlarla beraber birçok Afrika hayvanını göstermektedir.

²² Mobilyaların kullanımı için bk. Reitbergen (1998, 253).

da yaşamdaki yerini almıştır. Böylece “Öteki” halklar, coğrafyalar ve yaşamlar, Avrupa yaşamına ötekilikleri akılda kalarak yavaş yavaş yerleşmişlerdir.²³

Sonuçta, keşifleri ve ordu gücüyle yeni topraklara, bilgilere, insan gücüne, madenlere ve besinlere egemen olan Avrupa'nın kendisi dışındakilere bakışı da bu bağlamda yeni bir hal almıştır. Avrupalı olmayan halkların “daha düşük bir yaratılışa olduğu” düşüncesinden hareketle, farklılıkları bir açıdan ırksallık ve “vahşilik”; diğer açıdan da “ilkellik” üzerinden değerlendirmişlerdir. Bu tespiti yapan Fontana'ya göre de (2003[1994], 106) ilkinden jenosit ve köle ticareti, ikincisinden de emperyalizm doğmuştur.

Sonuç

Keşifler ve yeni halklarla tanışma sürecine, imge penceresinden bakma çabasındaki bu çalışma, imgenin varlığını dikkate alarak imgesel nitelendirmeleri cadılar ve yerliler üzerinden kısaca karşılaştırmayı amaçlamıştır. Tarihteki bu iki parça bir araya getirilerek, imgelerin yargılarla ilişkisi, keşifler, işgaller, tanışmalar ve karşılaşmalar gibi temasların, hafızalardaki imgelere ve yeni imge yaratımlarına etkisi üzerinde durulmuştur.

Böylece, Yunanlıların, kendilerinden olmayanları “barbar” sınıflandırmasıyla ayrıştırılmasının, “barbar” kabul edilen halklarla sıkı temasın kurulduğu Helenizm’le dahi yok olmadığı ve Roma İmparatorluğunda vatandaşlık çerçevesinde devam ettiği görülmektedir. Ancak Öteki’ne karşı imgelerdeki en büyük şokun Yeni Dünya’nın keşfiyle yaşadığı söylenebilir. Avrupalıların cadı ve kötülük imgelerine denk düşen benzerlikleriyle yeni kıtaların insanları, anlaşılacak istenmekle birlikte ötekileştirilmiştir de.

Bu örneklerle Öteki kelimesinin anlamı, benzerliklerin imge içindeki gücü açısından ortaya çıkmıştır. Yanı sıra karşılaşmanın sonrasında oluşan zihinsel çatışmalar ve farklılaşmalar, imgenin içeriğini de açıklamıştır. Karşılaştıkları yeni halklar ve onların kültürel yapıları, Avrupalıların hafızalarındaki olumsuz imgelerle temas etmiştir. Bir yandan zamanla artan temaslarla ve iletişimle gerçekleşen değişim, bir yandan da üzerlerinde kurulan hakimiyet, hem ötekileştirmenin içeriğini değiştirmiş hem de büyük olmasa da bir benzeşmeye veya etkileşime yol açmıştır.

İmgenin, ötekileştirme, ayrıştırma, farklılaştırma, tanımlama, tasvir etme, hayal etme gibi kimlik bileşenleri çerçevesinde düşünülmesi, tarihte olduğu gibi bugün de canlıdır. Tekeli'nin “dışlayıcı ol[un]mayan bir öteki anlayışı” vurgusundaki gibi (2007, 143), Ötekilerin durumu, günümüzde sıkça tartışılan, etnik çatışmalar, göçmen ve mültecilerin sorunları, ırkçılık, asimilasyon, yabancı düşmanlığı vb. konular etrafında yürütülen tartışmalarından bağımsız değildir. Bu konular içinde duran imgeler de, ötekileştirmeleri ve benzeştirmeleri içeren, değişken, kimi zaman tarihsel kimi zamansa sadece güncel, toplumun her alanından beslenen ve her alanında karşımıza çıkan, çok yönlü ve çoğu kez yeniden-üretilen düşünceler, duygular ve izlenimlerdir. Bu nedenle milliyetçilik, ulus devlet, ayrımcılık, asimilasyon hatta çokkültürcülük gibi birçok konu bağlamında ele alınabilir ve imgeler üzerinden yorumlar yapılabilir. Çünkü bu çalışmada da görüleceği gibi, Ötekilerin oluşumunda imgelerin ve imgelerin değişiminin önemli ve güçlü bir yeri vardır. Aynı şekilde imgelerin oluşumu, örtüştüğü ve benzeştiği noktalar da dış tanımlama ve kültürler arası ilişkiler bağlamında belirleyicidir.

²³ Bu çerçevede sosyal antropoloji alanındaki çalışmalarını değerlendiren McGrane'e (1989) bakılabilir.

Kaynakça

- Akın, Haydar. 2001. *Ortaçağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı Avı*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Ammosy, Ruth ve Anne Herschberg Pierrot. 1997. *Stéréotypes et clichés*. Paris: Nathan.
- And, Metin. 1999. *Tiyatro. Bale ve Opera Sahnelerinde Kanuni Sultan Süleyman İmgesi*. çev. Şehsuvar Aktaş. Ankara: Dost Kitabevi.
- Aydın, Suavi. 2003. Öteki. *Antropoloji Sözlüğü* içinde, der. S. Aydın ve K. Emiroğlu, 661-663. Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Beller, Manfred. 2007. Perception, image, imagology. *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters* içinde, der. M. Beller ve J. Leersen, 3-16. Amsterdam ve NY: Rodopi.
- Burke, Peter. 1996. [1978] *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*. Çev.Gökтуğ Aksan. Ankara: İmge Kitabevi.
- Cartledge, Paul. 1993. *The Greeks*. Oxford: Oxford University Press.
- Clastres, Pierre. 1992. [1980] *Vahşi Savaşçının Mutsuzluğu "Siyasal Antropoloji Çalışmaları"*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Davies, Norman. 2006. [1996] *Avrupa Tarihi*. Çeviri Editörü M. Ali Kılıçbay. Ankara: İmge.
- Dovidio, J.F., B. Major ve J. Croker. 2000. Stigma: Introduction and Overview. *The Social Psychology of Stigma* içinde, der. T. F. Heatherton. R. E. Kleck. ve M. R. Hebl. J. G. Hull, 1-28. NY: Guilford Press.
- Duerr, Hans Peter. 1999. [1988] *Çıplaklık ve Utanç: Uygarlaşma Sürecinin Miti*. çev. Tarhan Onur. Ankara: Dost Yayınları.
- Emiroğlu, Kudret ve M. Muhtar Kutlu. 2003. Şamanizm. *Antropoloji Sözlüğü* içinde, der. S. Aydın ve K. Emiroğlu, 758-761. Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- English Word Information, *İmag-*, imagi. http://www.wordinfo.info/words/index/info/view_unit/2882/, (erişim tarihi, Nisan 2007).
- Fontana, Josep. 2003. [1994] *Çarpıtılmış Geçmişe Ayna: Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması*. çev. N. Elhüseyni. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Gibson, Marion. 2000. *Early Modern Witches : Witchcraft Cases in Contemporary Writing*. London: Routledge.
- Ginzburg, Carlo. 1992. [1983] *The Night Battles: Witchcraft and Agrarian Cults in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. çev. John ve Anne Tedeschi, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Ginzburg, Carlo. 2004. [1989] *Ecstasies: Deciphering the Witches' of Sabbath*. Çev.:Raymond Rosenthal, Chicago: The University of Chicago Press.
- Goffman, Erving. 1963. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs. NJ: Prentice Hall.
- Gültekin, Ali. 2006. Türkiye'de karşılaştırmalı edebiyat ve imgebilim araştırmaları. *Uluslararası İmgebilim Sempozyumu* içinde der. Serhat Ulağlı, 47-55. Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- Henningsen, Gustav. 1997. "Witchcraft" *Folklore-An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music and Art* içinde Green, der. A. Thomas. Cilt II, 842-847. California: ABC-CLIO.
- Hultkrantz, Åke. 1989. Health, religion, and medicine in Native American traditions *Healing and Restoring- Health and Medicine in the World's Religious Traditions* içinde, der. Lawrence E. Sullivan, 327-358. New York: MacMillan Publishing.
- Jones, W. R. 1971. The image of the barbarian in medieval Europe. *Comparative Studies in Society and History*. 13(4), 376-407.

- Kumrular, Özlem der. 2005. *Dünyada Türk İmgesi*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kutlu, Mehmet Necati. 2005. Francisco de Miranda'nın Seyahatnamesi'nde Türkiye ve Türkler. *Dünyada Türk İmgesi* içinde, der. Özlem Kumrular, 283-294. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Latince-İngilizce Sözlük, *Imago*, <http://arts.cuhk.edu.hk/Lexis/Latin/>, erişim tarihi, Nisan 2007
- Levack, Brian P. 2006. [1987] *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*. Third Edition, London: Pearson Longman.
- Levy, Jerrold E. 1994. Hopi Shamanism: A Reappraisal. *North American Indian Anthropology: Essays on Society and Culture* içinde, der. Raymond J. DeMallie ve Alfonso Ortiz, 307-327. London: University of Oklahoma Press.
- Link, Luther. 2003. [1995] *Şeytan: Yüzü Olmayan Maske*. Çev. E. Ergün. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Malinowski, Bronislaw. 1989 [1927]. *İlkel Topumlarda Cinsellik ve Baskı*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- McGrane, Bernard. 1989. *Beyond Anthropology: Society and the Other*. New York: Columbia University Press.
- Miller, Jay. 2004. [2002] Kinship, Family Kindreds, and Community. *A Companion to American Indian History* içinde, der. Philip J. Deloria ve Neal Salisbury, 139-153. Oxford: Blackwell.
- Mitchell, Thomas W. J. 1986. *Iconology: Image, Text, Ideology*. Chicago ve London: The University of Chicago Press.
- Nahya, Z. Nilüfer. 2010. Avrupa Birliği Bağlamında İmge ve Ötekileştirme: Bir Grup Ankara Üniversitesi ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi Öğrencisi Örneği. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara. (Türkçe)
- Noy, David. 2000. *Foriegners at Rome: Citizens and Strangers*. London: Gerald Duckworth Publishing.
- Özbudun, Sibel. 2002. 'Öteki'nin Tarihçesi. *Folklor/Edebiyat Dergisi*. 31, 11-38.
- Porteous, Alexander. 2002. [1928] *The Forest in Folklore and Mythology*. NY: Dover Publications.
- Rietbergen, Peter. 1998. *Europe: A Cultural History*. NY: Routledge.
- Rollings, Willard Hughes. 2004. [2002] Indians and Christianity. *A Companion to American Indian History* içinde, der. Philip J. Deloria ve Neal Salisbury, 121-138. Oxford: Blackwell.
- Russell, Jeffrey Burton. 2001. [1984] *Lucifer: Ortaçağda Şeytan*. çev. A. Fethi. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- _____ 2001. [1986] *Mephistopheles: Modern Dünyada Şeytan*. çev. Nuri Plümer. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Schnapper, Dominique. 2005. [1998] *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*. çev. Ayşegül Sönmezay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Steele, Claude M., Steven J. Spencer ve Joshua Aronson. 2002. Contending with group image: The psychology of stereotype and social identity threat. *Advances in Experimental Social Psychology*. 34, 379-440.
- Tekeli, İlhan. 2007. *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- [TS] *Türkçe Sözlük*. 1969. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tsouras, Peter. 2005. *Montezuma: Warlord of the Aztecs*. Virginia: Potomac Books.
- Ulağlı, Serhat. 2006. *İmgebilim: 'Öteki'nin Bilimine Giriş*. Ankara: Sinemis Yayınları.
- _____ der. 2006. *Uluslararası İmgebilim Sempozyumu*. Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- Wilkinson, Sue ve C. Kitzinger, der. 1996. *Representing the Other*. London: Sage Publications.
- Wintle, Michael. 1996. Europe's image: Visual representations of Europe from the earliest times to the Twentieth Century. *Culture and Identity in Europe*. der. Michael Wintle, 52-97. Avebury.

Abstract

Images and Othering: Witches, Natives, Europeans

Image is a world that includes both otherness and sameness. Image gets its context from the visions and the ideas by means of copy, likeness, representation, picturing and dreaming. At the same time images are so social and cultural that they can also cause stigmatization. Images can be considered in the context of identity components like identification, self-identification and of othering, segregation and differentiation. This study aims to compare the European ideas about witchcraft and the appearances, beliefs and lives of the New World's native people in the context of imagination. This comparison reveals an imaginative analogy between the mental images of Europeans and the cultures of native people of the New World. Thus, this study "reads" the differentiation of the Others through the mental images of Europeans who met with many different native tribes by the [re] discovery of the New World.

Key Words:

Image, the other, otherness, Europeans.

About the Author

Z. Nilüfer Nahya is an independent researcher of ethnology and social anthropology. She received her doctorate in 2010 from the Ethnology Program of the Department of Folklore in Ankara University. Her areas of interest include images and othering in different cultures within the context of identity, religious conversion, and religious minorities in Turkey.

Yazar Hakkında

Z. Nilüfer Nahya etnoloji ve sosyal antropoloji alanında çalışan bağımsız bir araştırmacıdır. Ankara Üniversitesi, Halkbilimi Bölümü Etnoloji Doktora Programını 2010 yılında tamamlamıştır. Araştırma alanları, kimlik bağlamında farklı kültürlerde imge ve ötekileştirme, yanı sıra din değıştirme ve Türkiye'deki dini azınlıklardır.